

PREZENȚA PSALMILOR ÎN SCRIERILE DE TEOLOGIE ȘI SPIRITUALITATE CREȘTIN-ORTODOXĂ

Prof. univ. dr. Felicia Dumas

Facultatea de Litere, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași

Résumé

Tous les écrits de théologie et de spiritualité chrétienne-orthodoxe se caractérisent par une intertextualité biblique assez visible, contenant de nombreuses citations des Écritures. Ce travail se propose de montrer que les Psaumes de David représentent, peut-être, le livre biblique le plus cité dans ce type d'écrits, de réfléchir à cette problématique intertextuelle et d'analyser les différentes techniques discursives de citer des Psaumes, sur la base d'un corpus constitué de plusieurs livres de spiritualité et de théologie chrétienne-orthodoxe, rédigés en français par deux des plus grands théologiens français contemporains, un moine et un laïc: le père archimandrite Placide Deseille et le professeur Jean-Claude Larchet. Nous verrons que les deux auteurs citent du Psautier des Septantes, traduit en français par le père archimandrite Placide Deseille, en affichant ainsi de manière discursive explicite une relation d'intimité avec ce livre. En même temps, cette option de genèse de l'intertextualité psalmique qui caractérise leurs écrits exprime leur intention de s'ancrer dans la Tradition liturgique et spirituelle de l'Église, en dehors de laquelle il n'y a pas de théologie authentique possible.

Mots-clés: Psaumes, langue française, Orthodoxie, intertextualité, discours religieux chrétien-orthodoxe.

Argument

Toate scrierile de teologie creștin-ortodoxă se remarcă printr-o intertextualitate biblică deosebit de vizibilă, cititorul lor constatănd, la nivelul lecturii, abundența de citate din Sfânta Scriptură ce le caracterizează. Ne propunem să arătăm în lucrarea noastră că Psalmii lui David sunt, poate, cartea biblică cea mai citată în acest tip de scrieri, să reflectăm la motivația acestei stări de fapt intertextuale și să analizăm diferitele tehnici discursive de citare a Psalmilor (integrală sau parțială), pe baza unui corpus alcătuit din mai multe cărți de spiritualitate și de teologie creștin-ortodoxă. Vom încerca să aflăm dacă recursul la intertextualitatea psalmică

este motivat de o relație personală specială dintre autori și cartea Psalmilor, sau „doar” de tipul de discurs ce caracterizează scrierile lor alese pentru alcătuirea corpusului analizei noastre (discurs teologic de factură liturgică, discurs teologic de factură dogmatică, discurs de spiritualitate monahală, discurs omiletic, discurs duhovnicesc).

Discursul religios ortodox și intertextualitatea psalmică

Lucrările de teologie și de spiritualitate creștină ilustrează un tip particular de discurs, religios, caracterizat prin trăsături specifice impuse în primul rând de referențialul pe care-l tratează¹. Ne vom referi în continuare, ca în toate studiile noastre, la discursul religios ortodox, pornind de la un corpus alcătuit din mai multe cărți de spiritualitate și de teologie redactate în limba franceză de cei mai mari teologi ortodocși francezi contemporani, unul călugăr și preot (trecut la Domnul în 2018): părintele arhimandrit Placide Deseille, și celălalt mirean: Jean-Claude Larchet. Este vorba despre următoarele șapte lucrări, cu tematică diversă, teologică, și de spiritualitate ortodoxă, pe care le-am tradus în limba română, publicate la Editura Doxologia a Mitropoliei Moldovei și Bucovinei:

- Archimandrite Placide Deseille, *Certitudes de l'Invisible. Éléments de doctrine chrétienne selon la tradition de l'Église orthodoxe*, Monastère Saint-Antoine-Le-Grand, Monastère de Solan, 2012. / Părintele Placide Deseille, *Credința în Cel Nevăzut. Elemente de doctrină creștină potrivit tradiției Bisericii Ortodoxe*, traducere din limba franceză și introducere de Felicia Dumas, Editura Doxologia, Iași, 2013.

---

¹ Am definit, în altă parte, discursul religios ortodox ca pe un pe tip special de discurs, cu referențial religios dominant, de factură creștin-ortodoxă, caracterizat de trăsături lingvistice proprii, la nivel lexical, morfo-sintactic, semantic și pragmatilistic: Felicia Dumas, *Le Discours religieux orthodoxe en langue française. Approches linguistique, traductologique et anthropologique*, Editura Pro Universitaria, București, 2018. În funcție de particularitățile socioculturale ale spațiului geografic în care este produs și de imaginarul lingvistic construit de utilizatorii limbilor care îl găzduiesc (franceza și româna, în cazul nostru), cu privire la funcționarea acestor limbi ca limbi-suport de exprimare a spiritualității ortodoxe, discursul religios ortodox capătă trăsături specifice, particulare. În ceea ce privește noțiunea de „discurs”, devenită atât de complexă în studiile recente de pragmalingvistică, o înțelegem aici în accepția ei clasică, de ansamblu de enunțuri incluse într-un context de actualizare: Patrick Charaudeau, Dominique Maingueneau, *Dictionnaire d'analyse du discours*, Seuil, Paris, 2002, p. 186.

- Placide Deseille, *Le monachisme orthodoxe. Les principes et la pratique suivis du Typicon (Règle de vie) du monastère Saint-Antoine-Le-Grand*, Cerf, Paris, 2013. / Părintele Placide Deseille, *Monașismul ortodox. Principiile de bază și practica urmat de Tipiconul Mănăstirii „Sfântul Antonie cel Mare din Franța”*, traducere din limba franceză și introducere de Felicia Dumas, Editura Doxologia, Iași, 2013.
- Placide Deseille, *Propos d'un moine orthodoxe. Entretien avec Jean-Claude Noyé*, Lethielleux, Paris, 2010. / Părintele Placide Deseille, *Mărturia unui călugăr ortodox. Convorbiri cu Jean-Claude Noyé*, traducere din limba franceză și prefață de Felicia Dumas, Editura Doxologia, Iași, 2011.
- Père Placide Deseille, *De l'Orient à l'Occident. Orthodoxie et catholicisme*, éditions des Syrtes, Genève, 2017. / Părintele Placide Deseille, *Din Răsărit în Apus. Ortodoxie și catolicism*, traducere din limba franceză și introducere de Felicia Dumas, Editura Doxologia, Iași, 2018.
- Archimandrite Placide Deseille, *La couronne bénie de l'année chrétienne. Homélie pour l'année liturgique*, Monastère Saint-Antoine-Le-Grand, volumes I et II, 2017. / Părintele Placide Deseille, *Cununa binecuvântată a anului creștin. Predici la duminicile și sărbătorile anului liturgic*, traducere din limba franceză și introducere de Felicia Dumas, Editura Doxologia, Iași, 2015.
- Archimandrite Placide Deseille, *Les Chemins du cœur. L'enseignement spirituel des Pères de l'Église*, Monastère Saint-Antoine-Le-Grand, Monastère de Solan, 2012. / Părintele Placide Deseille, *Căile inimii. Învățătura duhovnicească a Sfinților Părinți*, traducere din limba franceză și introducere de Felicia Dumas, Editura Doxologia, Iași, 2020.
- Jean-Claude Larchet, *La vie liturgique*, Cerf, Paris, 2016. / Jean-Claude Larchet, *Viața liturgică*, traducere din limba franceză de Felicia Dumas, Editura Doxologia, Iași, 2017.

Textele de teologie și de spiritualitate creștin-ortodoxă se individualizează, așadar, prin referențialul la care se raportează și care constituie obiectul dezvoltărilor lor discursive. Este vorba despre învățătura creștină referitoare la credința în Dumnezeu și la sporirea credinciosului în viața duhovnicească în vederea dobândirii Duhului Sfânt și intrării în Împărăția lui Dumnezeu, respectiv,

despre știința „ce-l are ca obiect pe Dumnezeu”², care are în centru dialogul prin rugăciune cu Dumnezeu³.

De ce ar avea nevoie autorul unor asemenea lucrări de apelul la intertextualitate? Motivul principal ar fi acela al invocării unor instanțe de legitimare a canonicității discursului său. În cazul discursului religios, de factură teologică sau spirituală, instanța legitimatoare supremă este reprezentată de Dumnezeu, de Mântuitorul Hristos și de proroci, de vocile autorizate ce se fac auzite în cartea sfântă a revelației divine, adică în Scriptură. Alte instanțe sunt reprezentate de Sfinții Părinți sau de autori teologi și spirituali recunoscuți de întreaga Biserică, în această ordine descrescătoare precisă a unei ierarhizări a legitimității statutului lor de autoritate bisericească.

Dintre cărțile biblice, Psalmii și Evangheliile sunt, poate, cele mai citate în majoritatea cărților de factură teologică și spirituală. Am început să realizăm o statistică a citatelor din Psalmi prezente în aceste scrieri, în limba română, la inițiativa Înaltpreasfințitului Părinte Teofan, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, pornind de la ipoteza întâietății acestui tip de intertextualitate biblică, care se confirmă pe măsură ce corpusul analizei noastre se mărește. Într-adevăr, Psalmii sunt cel mai des prezenți, sub o formă de intertextualitate sau alta (adică mai explicită sau mai implicită, de tip aluziv), în aceste lucrări. Care să fie motivul acestei stări de fapt?

Traducător avizat al *Psaltirii* după Septuaginta în limba franceză (după cum am încercat să arătăm într-o lucrare din 2020⁴), părintele arhimandrit Placide Deseille precizează că *Psaltirea* re-

---

²Dominique Le Tourneau, *Les Mots du christianisme. Catholicisme, Orthodoxie, Protestantisme*, Fayard, Paris, p. 615.

³Sensul în care Evagrie Ponticul înțelegea teologia și misiunea teologului: „Dacă ești teolog (dacă te ocupi cu contemplarea lui Dumnezeu), roagă-te cu adevărat; și dacă te rogi cu adevărat, ești teolog”: Sfântul Evagrie Ponticul, „Cuvânt despre rugăciune”, 60, în *Filocalia*, vol. I, traducere din grecește, introducere și note de pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Editura Humanitas, București, 2008, p. 82.

⁴Felicia Dumas, „Autorité et notoriété d’une traduction. Quelques réflexions sur la traduction française du *Psautier* par le père archimandrite Placide Deseille”, în *Receptarea Sfintei Scripturi: între filologie, hermeneutică și traductologie. Lucrările Simpozionului internațional „Explorări în tradiția biblică românească și europeană”*, ediția a IX-a, Iași, 9-11 mai 2019, Eugen Munteanu (coord.), Ana Catană-Spenchiu, Ana Maria Gînsac, Maria Moruz, Mădălina Ungureanu (editori), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2020, pp. 67-79.

prezintă o sinteză a întregii Scripturi, o sinteză de spiritualitate, cartea de rugăciune prin excelență a Bisericii. Propunem spre ilustrare două citate din vasta și erudita Introducere la traducerea sa:

Psaltirea este rezumatul, sinteza concentrată a întregii Scripturi. Tradiția iudaică și tradiția creștină au fost întru totul conștiente de lucrul acesta. Prin urmare, nu e deloc greu să înțelegem de ce interpretii creștini au găsit în ea, la fel de mult și poate într-o măsură mai mare chiar decât în toate celelalte cărți insuflă de Duhul Sfânt, tainele Mântuitorului Hristos, ale Bisericii, suferința și învierea duhovnicească a credinciosului și vestirea sfârșitului veacurilor⁵.

În lumina interpretării sugerată deja de Legământul cel Nou și dezvoltată de Sfinții Părinți, fiecare psalm poate fi considerat fie ca o profeție ce vorbește despre Hristos, fie ca o rugăciune adresată de El Tatălui Său, fie ca o rugăciune pe care Biserica sau credincioșii I-o adresează lui Hristos; de altminteri, de foarte multe ori, aceste aspecte se suprapun și se intersectează. De aceea, era firesc ca Psaltirea să devină cartea de rugăciune prin excelență a Bisericii⁶.

Citatul din Psalmii Psaltirii reprezintă așadar, din punct de vedere discursiv-argumentativ, o marcă evidentă de spiritualitate (sau o marcă duhovnicească); e suficient să amintim de importanța acordată citirii Psaltirii și psalmodierii în viața duhovnicească, mai ales în rândul monahilor, dar și în viața mirenilor mai râvnitori:

Psalmii sunt adaptați în mod admirabil pentru a exprima rugăciunea creștină. Găsim în ei, formulate într-un mod extrem de evocator, toate marile atitudini lăuntrice pe care Hristos Și le-a însușit și pe care le retrăiește în noi: cererea încrezătoare, renunțarea, complacerea în voința divină, mulțumirea și lauda. De aceea psalmii reprezintă fundamentul slujbelor divine, și mai ales al celor monastice. Sfinții Părinți nu se rugau însă cu psalmi numai în timpul slujbelor de la biserică. Psalmii reprezentau hrana de bază și tiparul rugăciunii lor particulare. Utilizarea psalmilor la rugăciunea particulară este foarte importantă; ea poate reprezenta

---

⁵ *Les Psaumes. Le Psautier des Septante*, traduit, présenté et annoté par archimandrite Placide Deseille, Monastère Saint-Antoine-Le-Grand, Monastère de Solan, 2015, p. XXVIII, traducerea noastră.

⁶ *Ibidem*, pp. XXXV-XXXVI.

un factor de unitate foarte eficient al vieții noastre duhovnicești, armonizând pe deplin rugăciunea personală cu evlavia liturgică⁷.

Și călugării, și credincioșii laici citesc Psaltirea atât ca pe o formă de rugăciune, cât și ca pe o formă de lectură biblică de meditare la cuvântul lui Dumnezeu. Deoarece una dintre particularitățile Psaltirii este reprezentată de încadrarea ei, din perspectiva clasificării propuse de profesorul Gheorghe Chivu în majoritatea lucrărilor sale consacrate scrierilor religioase, și în categoria „cărților de lectură religioasă”⁸, care în afară de ea sunt diferite de cărțile de slujbă bisericească; atât Psaltirea, cât și Evangheliarul, precizează însă lingvistul bucureștean, au fost utilizate în cultura română – pe care o vom defini aici ca fiind una tradițional ortodoxă⁹ și profund impregnată de prezența scrisului bisericesc – „în mod constant, și pentru oficierea slujbei”¹⁰.

Prin urmare, recursul la citatele din Psalmi în cărțile de teologie și de spiritualitate ortodoxă dovedește intenția autorilor acestor lucrări de a-și exprima la modul explicit-discursiv ancorarea în Tradiția și practica liturgică a Bisericii. Textele tuturor slujbelor Bisericii cuprind nenumărate versete din Psalmi și chiar Psalmi întregi. Iar Tradiția se referă la numeroasele tâlcuiri și comentarii ale Sfinților Părinți referitoare la Psaltire; părintele Placide îi menționează în Introducerea traducerii sale pe Sfinții Vasile cel Mare, Ioan Gură de Aur, Chiril al Alexandriei, Grigorie cel Mare, Atanasie al Alexandriei, Grigorie de Nyssa și alții¹¹. În cultura română, practic fiecare ediție a Psaltirii este prefațată de o Omilie a Sfântului Vasile cel Mare la Psalmul I, un text minunat, de o profunzime

---

⁷ Părintele Placide Deseille, *Monahismul ortodox. Principiile de bază și practica urmat de Tipiconul Mănăstirii „Sfântul Antonie cel Mare din Franța”*, traducere din limba franceză și introducere de Felicia Dumas, Editura Doxologia, Iași, 2013, pp. 111-112.

⁸ Gh. Chivu, *Limbă și cultură. Studii de istorie a limbii române literare*, Editura Academiei Române, București, 2019, p. 38.

⁹ În care Ortodoxia este prezentă de la începuturile acestei culturi, la modul evident în privința culturii scrise: „Literatura religioasă a fost, potrivit celor mai importante studii consacrate domeniului, componenta de bază, definitorie a vechii noastre culturi scrise”: Gh. Chivu, *Limbă și cultură...*, p. 43.

¹⁰ *Ibidem*, p. 39.

¹¹ A se vedea *Les Psaumes commentés par les Pères, textes traduits, notes et tables* par Sœur Baptista Landry, OSB, introduction, choix par A.G. Hamman, éditions Migne, Paris, 2013.

și o frumusețe poetică specială, din care cităm un fragment ce subliniază tocmai bogăția duhovnicească a acestei cărți biblice:

Psalmul este liniștea sufletelor, răsplătitorul păcii, potolitorul gălăgiei și al valului gândurilor. El face să slăbească mânia sufletului și înfrânează pornirea către patimi; este tovarășul prieteniei, apropierea celor care stau departe, ca unul care împacă pe cei ce-și poartă vrăjmășie. [...] Psalmul este alungătorul demonilor, aducătorul ajutorului îngeresc, armă pentru teama de noapte, liniște pentru oboseala zilei, pavăza și mângâierea oamenilor credincioși, iar pentru femeile credincioase una dintre cele mai potrivite po-doabe. [...] Psalmul este glasul Bisericii; el înveselește sărbătorile și face să se nască în inima credinciosului dorul după Dumnezeu¹².

Vom încerca să vedem, la nivelul analizei noastre, dacă autorii lucrărilor la care ne referim citează din cartea biblică a Psalmilor, așa cum este ea cuprinsă în canonul Scripturii, sau din Psaltire în calitate de carte liturgică și de rugăciune (ipoteza noastră). Ne-am pus deja această problemă în calitatea noastră de traducătoare în limba română a acestor cărți. Chiar dacă, din punct de vedere formal, în cultura română, textele Psalmilor sunt identice în Scriptură și în Psaltire (datorită recursului la traducerea canonică ortodoxă a Bibliei, autorizată de Biserică prin Sfântul Sinod, situație imposibil de conceput în cultura franceză, spre exemplu, din cauza inexistenței unei traduceri ortodoxe a Sfintei Scripturi), precizarea explicită a folosirii unuia sau altuia dintre aceste două texte-sursă pentru preluarea citatelor psalmice exprimă opțiunea voită și mărturisită a autorilor cărților în care sunt utilizate acestea de a valorifica prin exploatare intertextuală o tradiție biblică, sau de a exprima ancorarea într-o tradiție duhovnicească și liturgică a propriilor lor texte. Totodată, această valorificare și această ancorare exprimă afișarea discursivă a unei situații personale a acestor autori în continuitatea uneia sau alteia dintre aceste tradiții, potrivit unei logici și unor strategii argumentative specifice. Am înțeles de fapt că datorită specificului culturii franceze și tradiției traducerilor biblice pe care le-a găzduit, nu putem vorbi despre o valorificare propriu-zisă a unei tradiții biblice la nivelul intertextualității

---

¹² *Psaltirea* Prorocului și împăratului David, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Preafericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, EIBMBOR, București, 2001, „Din Cuvântul înainte la Psalmi al Sfântului Vasile cel Mare”, pp. 6-7.

psalmice prezente în cărțile de teologie și de spiritualitate creștin-ortodoxă.

Tehnici discursive de citare a Psalmilor

Folosind aici conceptul de intertextualitate în accepția pe care i-a dat-o Genette¹³, putem afirma că în lucrările de teologie și spiritualitate care fac parte din corpusul analizei noastre intertextualitatea psalmică este de două mari tipuri: directă sau de gradul I, atunci când autorii acestor cărți citează direct fragmente sau versete din Psalmi, și indirectă sau de gradul II, atunci când citatele din Psalmi sunt inserate, la rândul lor, în alte fragmente citate de acești autori, și care sunt în general fragmente patristice, liturgice, catehetice sau de exegeză. Cele două tipuri de intertextualitate psalmică sunt ilustrate de două tehnici discursive ușor diferite, individualizate prin locul lor (con)textual de manifestare: inserarea directă sau indirectă a citatelor din Psalmi în textele teologice propriu-zise, sau inserarea lor în notele de subsol care le însoțesc pe acestea, ca parte integrantă a lor; altfel spus, pentru a folosi în continuare terminologia lui Genette, avem de-a face cu tehnici de natură textuală sau paratextuală de introducere discursivă a intertextualității psalmice.

Citarea fragmentelor din Psalmi în textul ca atare al lucrărilor de teologie sau spiritualitate are în general două funcții, una de ilustrare și cealaltă de argumentare; sau, cu cuvintele lingvistului bucureștean Gheorghe Chivu: pasajele din Psaltire sunt citate ca „argument de autoritate și mijloc de susținere a argumentației”¹⁴. În schimb, tehnica citării versetelor din Psalmi (sau a unor Psalmi întregi) în notele de subsol ale acestor lucrări îndeplinește la modul explicit o funcție referențială, de ancorare bibliografică și exegetică a textului ce găzduiește intertextualitatea psalmică. Și tehnicile discursive de inserare intertextuală sunt ușor diferite, citatele din Psalmi fiind precedate de câteva formule de introducere în textele ca atare și doar enumerate sau juxtapuse în notele de subsol, cu formulă de introducere discursivă zero (sau implicită).

---

¹³ Gérard Genette, *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Seuil, Paris, 1982, p. 12.

¹⁴ Gh. Chivu, *Limbă și cultură...*, p. 45.

Precizăm că prin *citat* înțelegem forma principală de manifestare discursivă a citării (alături de aluzie, la care nu ne vom referi însă aici¹⁵), adică a preluării și redării exacte a unui fragment dintr-un text de autor; el este delimitat tipografic de folosirea ghilimelelor ce exprimă identitatea sa intertextuală precisă.

La nivelul corpusului nostru, cele mai numeroase citate din Psalmi se găsesc în lucrarea de teologie liturgică a lui Jean-Claude Larchet, datorită specificului tematicii sale. După cum am spus deja, textele liturgice ortodoxe cuprind foarte mulți Psalmi și versete din Psalmi. Teologul francez precizează sursa exactă a intertextualității sale de natură psalmică, și anume versiunea în limba franceză a Psaltirii după Septuaginta realizată de părintele arhimandrit Placide Deseille, pe care o consideră a fi cea mai bună din spațiul limbii și culturii franceze¹⁶.

Trei sunt tehnicile discursive de inserare a citatelor din psalmi utilizate de acest autor în lucrarea sa, prima dintre ele fiind și cea mai frecvent utilizată în general, în cazurile de citare, ea constând în folosirea unei structuri introductive ce cuprinde un verb *dicendi*.

O a doua tehnică constă în transferul intertextual ca atare al unor versete din Psalmi în textul său de teologie liturgică, prin intermediul unui alt citat (în principiu liturgic sau exegetic) purtător al unei intertextualități psalmice primare; în sfârșit, teologul francez înserează anumite fragmente din Psalmi fără să apeleze la vreo formulă discursivă de introducere, printr-o simplă menționare enumerativă, tehnică ce îndeplinește fie o funcție ilustrativă, fie una didactico-catehetică.

Să vedem câteva exemple din fiecare tip, începând cu primul:

Se citește apoi Psalmul 120, în care se spune: „Ajutorul meu de la Domnul, Cel ce a făcut cerul și pământul. Nu va lăsa să se

---

¹⁵Deoarece ne-am referit la această formă discursivă de intertextualitate în lucrarea noastră intitulată „Despre citările biblice în predicile părintelui arhimandrit Placide Deseille”, în *Receptarea Sfintei Scripturi: între filologie, hermeneutică și traductologie. Lucrările Simpozionului Național „Explorări în tradiția biblică românească și europeană”*, ediția a VIII-a, Iași, 24-25 mai 2018, Eugen Munteanu (coord.), Iosif Camară, Ana Maria Gînsac, Maria Moruz, Mădălina Ungureanu (editori), Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2019, pp. 169-183.

¹⁶„La meilleure version française du Psautier des Septante est celle du P. Placide Deseille, *Les Psaumes. Prières de l'Église*, Paris, 1979”: Jean-Claude Larchet, *La vie liturgique*, Cerf, Paris, 2016, p. 100.

clatine piciorul tău, nici nu va dormita Cel ce te păzește. Iată, nu va dormita, nici nu va adormi Cel ce păzește pe Israel. Domnul te va păzi pe tine; Domnul este acoperământul tău, de-a dreapta ta. Ziua soarele nu te va arde, nici luna, noaptea. Domnul te va păzi de tot răul; va păzi sufletul tău". După aceea, se citește Psalmul 133 care zice: „Noaptea ridicăți mâinile voastre spre cele sfinte și binecuvântați pe Domnul”¹⁷.

Alteori, Psalmii sunt citați în fragmente ce reprezintă la rândul lor citate, în general din Sfinții Părinți; în acest caz, intertextualitatea psalmică este de gradul II sau imbricată, după cum putem observa din următoarele exemple:

În timpul lecturii și în timp ce se cântă prochimenu, la Liturgia arhierescă, episcopul se așază pe tronul cel de sus. Potrivit Sfântului Gherman Patriarhul Constantinopolului, „aceasta închipuiește timpul în care Fiul lui Dumnezeu Și-a înălțat trupul și oaia pe care o purta pe umeri – adică firea lui Adam simbolizată de omoforul său – deasupra oricărei stăpâniri, puteri și supremații a Puterilor celor de sus, ducând-o la Dumnezeu Tatăl. Iar Dumnezeu Tatăl a primit-o ca pe o jertfă și ca pe un dar din partea neamului omenesc. Despre Fiul este scris, într-adevăr: «Șezi de-a dreapta Mea» (Psalmul 109, 1) și El a stat de-a dreapta tronului slavei celui mai presus de ceruri”. (*Tâlcuirea Sfintei Liturghii*, 27)¹⁸.

Sfântul Vasile cel Mare ne-a lăsat o orânduială și mai completă a slujbelor monahale, adăugând la cele menționate de Sfântul Ioan Casian și slujba de dinainte de culcare (strămoașa Pavecerniței actuale) și pe cea de la miezul nopții (strămoașa Miezopticii din zilele noastre): „[...] În primul rând, rugăciunea din zorii zilei Îi consacră lui Dumnezeu primele dispoziții ale sufletului, fiindcă nu trebuie să ne îngrijim de nimic înainte de a ne bucura inima în Dumnezeu, după cuvântul Scripturii, și nu trebuie să punem trupul la treabă înainte de a face ce spune psalmistul: «Către Tine mă voi ruga, Doamne! Dimineața vei auzi glasul meu; dimineața voi sta înaintea Ta și mă vei vedea» (Psalmul 5, 2-3)”¹⁹.

În unele note de subsol ale monumentalei sale lucrări de teologie liturgică, Jean-Claude Larchet inserează citate din Psalmi fără

---

¹⁷ Jean-Claude Larchet, *Viața liturgică*, traducere din limba franceză de Felicia Dumas, Editura Doxologia, Iași, 2017, p. 105.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 356-357.

¹⁹ *Ibidem*, p. 136.

nicio marcă discursivă de introducere, prin simpla lor menționare în cadrul unei enumerări:

Corul cântă chinonicul, adică stihul sau stihurile de împărțășanie (în grecește, *koinonikon*; în slavonă, *pričasten*) specifice zilei sau sărbătorii respective. Și nota explicativă: Aceste stihuri sunt extrase din Psalmi și cele mai obișnuite chinonice sunt:

Duminică: „Lăudați pe Domnul din ceruri. Aliluia, Aliluia, Aliluia”. (Psalmul 148, 1).

Luni: „Cel ce faci pe îngerii Tăi duhuri și pe slugile Tale pară de foc. Aliluia, Aliluia, Aliluia”. (Psalmul 103, 5).

Marti: „Întru pomenire veșnică va fi dreptul. De vorbire de rău nu se va teme. Aliluia, Aliluia, Aliluia”. (Psalmul 111, 6).

Miercuri: „Paharul mântuirii voi lua și numele Domnului voi chema. Aliluia, Aliluia, Aliluia”. (Psalmul 115, 4).

Joi: „În tot pământul a ieșit vestirea lor și la marginile lumii cuvintele lor. Aliluia, Aliluia, Aliluia”. (Psalmul 18, 4). [...] ²⁰.

Citatele din Psalmii lui David sunt prezente și în lucrarea de teologie dogmatică și istorică a părintelui Placide Deseille, intitulată *Din Răsărit în Apus*, în special sub forma unei intertextualități de gradul II sau imbricată. Această particularitate este motivată de tematica lucrării, citatele din Psalmi fiind introduse în cartea părintelui arhimandrit prin intermediul altor fragmente, ce constituie la rândul lor citate, de dimensiuni discursive mai mari sau mai mici, din scrieri fundamentale de spiritualitate creștină. Iată un exemplu în care citatul din Psalmi este inserat într-un pasaj din *Omiliile duhovnicești* ale Sfântului Macarie cel Mare:

S-a spus: „Gustați și vedeți că bun este Domnul” (Ps. 33, 8). Gustarea aceasta înseamnă (împărțășirea cu) puterea Duhului, care lucrează în inimă. Toți aceia care sunt fiii ai luminii și slujitori ai Testamentului celui nou în Duhul Sfânt nu învață nimic de la oameni, pentru că sunt „învățați de Dumnezeu” (Ioan 6, 45). Harul însuși scrie în inimile lor legile Duhului. (Sfântul Macarie Egipteanul, *Omiliile duhovnicești*, Omilia a XV, 20, traducere prot. prof. dr. Constantin Cornișescu, în „Părinți și Scriitori Bisericești” nr. 34, București, EIBMBOR, 1992, p. 159) ²¹.

²⁰ *Ibidem*, p. 479.

²¹ Părintele Placide Deseille, *Din Răsărit în Apus. Ortodoxie și catolicism*, traducere din limba franceză și introducere de Felicia Dumas, Editura Doxologia, Iași, 2018, p. 251.

Funcția principală a recursului la acest tip de intertextualitate, purtător al celei psalmice, este aceea de legitimare duhovnicească a afirmațiilor teologice ale autorului. În cartea care cuprinde *Predicile* sale, părintele arhimandrit apelează la numeroase citate „directe” din Psalmi, ilustrând o intertextualitate de gradul I. Ne-am referit într-un alt studiu, deja menționat, la rolul argumentativ al citatelor biblice în general din această lucrare²². Menționăm aici un singur exemplu de intertextualitate psalmică, din Predica a patra la Duminica Sfinților Părinți după trup ai Domnului, precizând totodată preferința discursului omiletic pentru recursul la acest tip de intertextualitate:

Nu putem decât să spunem împreună cu psalmistul „Cât de minunate sunt lucrurile Tale, Doamne, toate cu înțelepciune le-ai făcut” (Psalmi 103, 25). Da, Domnul a făcut cu înțelepciune întreaga creație, iar creația întreagă nu avea alt scop decât această creație nouă care se împlinește sub ochii noștri prin citirea pericopei evanghelice de azi, odată cu Nașterea Mântuitorului, odată cu Nașterea lui Hristos, Cel ce va fi Noul Adam și începutul acestei noi creații²³.

În acest caz, citatul din Psalmi îndeplinește o funcție argumentativă de tip spiritual, și anume de îndemn la practicarea unei stări duhovnicești fundamentale în viața creștinului, de uimire în fața creației lui Dumnezeu, funcție accentuată de inserarea redundant-repetitivă a afirmației *da*, cu rol asertiv-concluziv de subliniere a anumitor idei de bază ale învățaturii duhovnicești transmise de autor. Regăsim aceeași funcție argumentativă, de natură duhovnicească, în lucrarea *Căile inimii*, unde părintele arhimandrit citează din Psalmi cu scopul ilustrării îndemnelor referitoare la încredințarea credincioșilor de iubirea permanentă și infinită a lui Dumnezeu față de oameni, după cum se poate vedea din exemplul următor:

Se cuvine așadar ca în primul rând să ne întemeiem toată viața duhovnicească pe această credință. Știm că Hristos ne iubește fiindcă ne-a spus-o, și unde ne-a spus-o mai frumos și mai bine

---

²² Felicia Dumas, „Despre citările biblice în predicile părintelui arhimandrit Placide Deseille”.

²³ Părintele Placide Deseille, *Cununa binecuvântată a anului creștin. Predici la duminicile și sărbătorile anului liturgic*, traducere din limba franceză și introducere de Felicia Dumas, Editura Doxologia, Iași, 2015, p. 222.

decât în *Cântarea Cântărilor*? Și mai știm că El vrea să fie infinit mai aproape de noi, și că ia aminte nu doar la ceea ce-I spunem, ci și la toate impulsurile inimii noastre însuflețite de Duhul Sfânt. „Ale tale buze miere izvorăsc, iubito, miere curge, lapte curge, de sub limba ta; mirosul îmbrăcămintei tale e mireasmă de Liban”. (*Cântarea Cântărilor* 4, 11); „La râvna inimii lor a luat aminte urechea Ta” (*Psalmi* 9, 37)²⁴.

În *Monahismul ortodox*, funcția argumentativă predominantă a citărilor din Psalmi (directe sau indirecte) la care face apel părințele arhimandrit este legitimarea discursivă a afirmațiilor sale referitoare la fundamentele spiritualității și vieții monahale, după cum se poate vedea din citatul următor:

E adevărat că rentabilitatea unor astfel de activități va fi uneori relativ slabă: însă dacă le alegem cu scopul de a ne păstra o viață de rugăciune trăită în singurătate și liniște și dacă facem tot ceea ce depinde de noi, putem conta cu credință deplină pe ajutorul Domnului, deoarece s-a angajat ca printr-un contract să ne asigure cele necesare traiului, atunci când a zis: „Căutați mai întâi împărăția lui Dumnezeu și dreptatea Lui și toate acestea se vor adăuga vouă”. (*Matei* 6, 33) și „cei ce-L caută pe Domnul nu se vor lipsi de tot binele” (*Psalmi* 33, 10)²⁵.

În plus, în *Căile inimii*, autorul monah insistă asupra importanței lecturii Psalmilor și meditării la ei pentru folosul duhovnicesc, mai cu seamă în programul și rânduiala de rugăciune a monahilor; în felul acesta, la nivel discursiv, recursul la intertextualitatea psalmică este motivat și explicitat printr-o reflecție de tip metatextual²⁶:

În ceea ce privește rumegarea-meditare lăuntrică a psalmilor și a textelor liturgice în timpul celorlalte îndeletniciri, ea constituia fără îndoială o piesă de rezistență a spiritualității monahale. „Psalmii sunt armele slujitorilor lui Dumnezeu: cine are Psalmii nu se teme de vrăjmașul”. (*Sfântul Chesarie de Arles, Predica 258, 2, Corpus Christianorum Latinorum* 101, Steenbrugge, p. 950)²⁷.

²⁴ Părintele Placide Deseille, *Căile inimii. Învățătura duhovnicească a Sfinților Părinți*, traducere din limba franceză și introducere de Felicia Dumas, Editura Doxologia, Iași, 2020, p. 233.

²⁵ Părintele Placide Deseille, *Monahismul ortodox...*, p. 194.

²⁶ În accepția lui Genette din lucrarea citată: Gérard Genette, *Palimpsestes...*, p. 10.

²⁷ Părintele Placide Deseille, *Căile inimii...*, p. 29.

Și discursul teologic de factură dogmatică ilustrat în lucrarea *Credința în Cel Nevăzut* este bogat reprezentat în exemple de citate din Psalmi, inserate mai cu seamă în textul propriu-zis al lucrării, dar și în câteva rare note de subsol. Ele au rolul de a ilustra, prin legitimize, afirmațiile doctrinare ale autorului:

Acesta este sensul cuvintelor pe care *Psalmul* 39, 9-10 le pune pe buzele lui Mesia: „Jertfă și prinos n-ai voit, dar trup mi-ai întocmit [...]. Atunci am zis: Iată, vin!”. Tot aceasta este și semnificația rugăciunii Mântuitorului Hristos din grădina Ghetsimani (Matei 26, 39) și a rugăciunii Sale arhieresti din Evanghelia după Ioan (17)²⁸.

În sfârșit, citatele din Psalmi pot avea și un rol de etimon semantic-simbolic al unor obiecte sau veșminte liturgice, după cum se poate observa din lucrarea lui Jean-Claude Larchet de teologie liturgică. În acest caz, funcția lor argumentativă este de ilustrare și interpretare a importanței simbolice a acestora, citatele din Psalmi constituindu-se în declanșatori discursivi (și semiotici) ai semnificației ritualice manifestate de obiectele sau veșmintele respective în timpul slujbelor liturgice. În general, ele sunt introduse de mărci lexico-discursive de tipul verbului *a arăta* și exemplifică cele două tipuri de intertextualitate menționate mai sus, de gradul I sau de gradul II:

Așezându-și mitra pe cap, ierarhul zice: „A pus Domnul coroană de pietre scumpe pe capul tău, viață ai cerut de la Dânsul și-ți va da ție lungime de zile, în veacul veacului”. (*Psalmul* 20, 3-4). Mitra, asemănătoare coroanei împăraților bizantini, nu este doar semnul autorității episcopului asupra Bisericii locale pe care o are spre păstorire (și care îl face să fie numit „Stăpân”, *despota* în grecește și *vladika* în slavonă); ea este mai ales și în primul rând simbolul împărăției lui Hristos [...]²⁹.

Direct pe Sfânta Masă se pune cămașa [legată de picioarele ei], care înfățișează giulgiul Dumnezeiescului Trup al Celui ce a murit pentru noi; apoi, se pune îmbrăcămintea Mesei, care fiind mai luminată este în chipul Slavei lui Dumnezeu, căci Jertfelnicul

---

²⁸ Părintele Placide Deseille, *Credința în Cel Nevăzut. Elemente de doctrină creștină potrivit tradiției Bisericii Ortodoxe*, traducere din limba franceză și introducere de Felicia Dumas, Editura Doxologia, Iași, 2013, p. 193.

²⁹ Jean-Claude Larchet, *Viața liturgică...*, p. 275.

este Scaunul lui Dumnezeu, sau pentru că închipuie hainele Mântuitorului, care au strălucit ca lumina, după cum ne arată Psalmul rostit atunci când se pune această îmbrăcămintă: „Domnul a împărățit, întru podoabă s-a îmbrăcat” (Sfântul Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului, *Ce înseamnă Biserica și cele dintr-însa*, 2 [18], pp. 163-164, 177)³⁰.

Sau, într-unul din capitolele lucrării *Căile inimii*, citatele din Psalmi pot îndeplini aceeași funcție, de etimon semantico-simbolic al unei noțiuni spirituale fundamentale, precum cea de *akedie*, binecunoscută de scrierile patristice consacrate vieții monahale:

Una dintre practicile duhovnicești cele mai îndrăgite de călugării din vechime era meditația neîncetată la textele Scripturii și mai ales la Psalmi. Din textul grec al Sfintei Scripturi pe care-l foloseau aceștia, un cuvânt le atrăsese atenția în mod deosebit, făcându-i să vadă în el desemnarea unuia dintre vrăjmașii cei mai de temut cu care aveau de luptat. Este vorba despre cuvântul *akèdia*, pe care cel mai bine este să îl redăm prin forma calchiată *akedia*, datorită expresivității sale cu totul deosebite ce descurajează orice traducere [În limba franceză, în următoarele fragmente din Psalmi, părintele Placide l-a tradus prin *acédie*; în tradiția românească, în Psaltire este folosit pentru traducerea lui mai ales echivalentul *mâhnire*, respectiv adjectivul *mâhnit*, n.t.]: „De la marginile pământului către Tine am strigat; când s-a mâhnit inima mea, pe piatră m-ai înălțat” (Psalmul 60, 2). „Rugăciunea unui sărac mâhnit, care-și îndreptează înaintea Domnului ruga sa” (Psalmul 101, titlu). „Istovitu-s-a sufletul meu de supărare” (Psalmul 118, 26). „Mâhnit e duhul în mine și inima mea încremenită înlăuntrul meu” (Psalmul 142, 4)³¹.

În loc de concluzii: autorul teolog și relația sa cu Psalmii

După cum se poate observa, cei doi mari teologi francezi invocați în această lucrare apelează din abundență la citate din Psalmi în cărțile lor. Rațiunile acestei inițiative intertextuale, așa cum pot fi ele identificate în urma analizei lucrărilor lor, sunt de natură duhovnicească, și argumentativ-teologică propriu-zisă. Unele cărți, precum culegerea de Predici a părintelui arhimandrit Placide Deseille, trădează chiar dragostea autorului față de anumiți Psalmi,

³⁰ *Ibidem*, p. 34.

³¹ Părintele Placide Deseille, *Căile inimii...*, p. 170.

citați cu predilecție și din memorie (dat fiind faptul că predicile au fost transcrise după înregistrări orale), cum ar fi versetul 25 din Psalmul 103: „Cât s-au mărit lucrurile Tale, Doamne, toate cu înțelepciune le-ai făcut!” În aceeași lucrare, autorul insistă în mai multe locuri asupra importanței conștientizării de către credincioși a continuității care există între Vechiul și Noul Testament, argumentând prin invocarea citatelor din Psalmi, modul în care învățătura Bisericii este înrădăcinată în spiritualitatea Vechiului Israel. Psalmii devin astfel, prin intermediul acestei intertextualități, martori privilegiați ai acestei continuități, prin prisma interpretărilor lor de către autorul-teolog în lumina și tradiția întregii hermeneutici psalmice a Sfinților Părinți. Menționăm aici, spre exemplificare, un fragment din Predica a doua la sărbătoarea Botezului Domnului, în care părintele Placide citează în poziție discursivă inițială un verset din Psalmul 83:

Într-un Psalm pe care îl cântau evreii în pelerinajele lor spre Ierusalim găsim versetul următor: „Merge-vor din putere în putere, arăta-Se-va Dumnezeu dumnezeilor în Sion” (Psalmul 83, 8), se vor urca spre cetatea sfântă, spre Templul din Ierusalim, unde Dumnezeu li Se va arăta. Traducătorii greci au redat acest verset sub forma „Vor merge din virtute în virtute și Dumnezeu dumnezeilor Se va arăta în Sion”. În toată tradiția ortodoxă, acest Psalm a fost interpretat ca o cântare care descrie urcușul nostru, urcușul adevăratului Israel, al întregului popor creștin spre Templul lui Dumnezeu, cu toate sensurile pe care le are acest cuvânt în viața noastră creștină³².

În cartea de liturgică semnată de Jean-Claude Larchet, intertextualitatea psalmică este cerută de specificul argumentației discursului teologic al autorului; Psalmii se află la originea tradiției liturgice a Bisericii, regăsindu-se în structura tuturor slujbelor bisericești; în plus, ei sunt invocați pentru motivarea semnificațiilor simbolice ale majorității obiectelor de cult și veșmintelor arhieresti și preoțești, constituindu-se în declanșatorii discursivi ai acestora.

Cei doi autori citează din Psaltire (și chiar din aceeași traducere a ei în limba franceză), afișând astfel la modul discursiv (explicit, în cazul lui Jean-Claude Larchet, și implicit, în cazul părintelui

---

³² Părintele Placide Deseille, *Cununa binecuvântată a anului creștin...*, p. 279.

Placide Deseille) o relație de intimitate cu aceasta; totodată, această opțiune de „geneză” a intertextualității psalmice ce caracterizează cărțile lor exprimă intenția celor doi teologi ortodocși francezi de a se ancora în Tradiția liturgică și duhovnicească a Bisericii, în afara căreia nu există o teologie autentică. Încredințarea lor în această privință este cu atât mai puternică cu cât ea este experimentată personal, prin propria lor trăire duhovnicească și viețuire în Biserică în calitate de convertiți „apuseni” la Ortodoxie din iubire pentru Adevărul descoperit în plinătate înlăuntrul ei.